

Fókuszban a jogászképzés

FÓNAI MIHÁLY–BARTA ATTILA–GYÜRE ANNAMÁRIA CSILLA–
PÉNZES FERENC*

A joghallgatók rekrutációja és professzió-képének néhány eleme

jogászok – társadalmi rekrutáció – professziókép – jogászképzés

A jogászokkal mint professzióval – maradva egy tudományos közhelynél – „könyvtárnyi irodalom” foglalkozik. Vonatkozik ez a tudományos írásokra, de a szakmai, közéleti írásokra is. Ennek egyik oka, hogy a jogászok több évszázada az európai társadalomtörténeti fejlődés egyik magas presztízsű és státuszú professzióját gyakorolják, így a róluk szóló diskurzus érthető.¹ A jogászok összetett „társadalmát” több mint kétezer éves társadalomtörténeti folyamatok alakították, melyek egyik gyökere a *ius commune*, a római magánjog. Legalább ennyire fontos volt az európai egyetemek hatása, mely a „professziók” közé emelte a jogászságot, kialakítva arculatának máig érvényesülő főbb vonásait, a magas státuszt és presztízst, és az autonómiára való törekvést. Ez utóbbi két dolgot is jelentett, az egyik a jogászságnak, mint egyetemet végzett „rendnek” a kollektív autonómiáját a korabeli rendi társadalomban, annak minden vonatkozásával, így bizonyos privilégiumokkal, és a jogász testület(ek)ben közösen birtokolt szabadsággal. Az autonómia másik összetevője a klienssel „szemben” valósult meg, aminek alapja részben a jogászság „rendi” autonómiája,

* A szerzők valamennyien a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának munkatársai: Dr. Fónai Mihály tanszékvezető egyetemi docens, Közpolitikai és Alkalmazott Szociológiai Tanszék, fonai.mihaly@law.unideb.hu. Dr. Barta Attila egyetemi adjunktus, Közigazgatási Jogi Tanszék, barta.attila@law.unideb.hu. Dr. Gyüre Annamária Csilla egyetemi tanársegéd, Agrárjogi, Környezetjogi és Munkajogi Tanszék, gyure.annamaria@law.unideb.hu. Dr. Péntzes Ferenc egyetemi adjunktus, Közpolitikai és Alkalmazott Szociológiai Tanszék, penzes.ferenc@law.unideb.hu.

¹ Lásd többek között ABEL, Richard L. and LEWIS, Philippe S. C. (eds): *Lawyers in society*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1988, 1–3.

részben a jogászság tudása, ami megkülönbözteti a „laikusoktól” – ez legalább annyira az autonómia és hatalom forrása, mint a rendi „szabadság”.²

A jogászokról szóló írások épp e professzió(k) – hisz több szakmáról is beszélhetünk – említett attribútumait vizsgálják, és állítják az elemzések középpontjába; ehhez járul még az elmúlt csaknem két évszázad diskurzusa a jogászságnak az elit és/vagy középosztálybeli helyzetéről és a „hivatásrendi” sajátosságairól.³ Jelen írásunkban ezért is foglalkozunk a joghallgatók rekrutációjával és professzió-képével. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a jogászokról szóló írások közül kevés alapul empirikus kutatásokon, a joghallgatókat pedig kifejezetten kevés empirikus kutatás vizsgálta. Épp ezért a jogászokról szóló írások a szakma főbb vonásait érintő diskurzusok, melyet gyakran maguk az érintettek folytatnak.

A jogászi „foglalkozások”, „pályák”, vagy „szakmák” történetük sajátosságai miatt sokkal inkább „professziók”, a szó többszörös jelentése értelmében.⁴ Ha jogászokról beszélünk, legritkábban mondjuk azt, hogy foglalkozásról van szó, sokkal inkább elfogadott a „hivatás” megnevezés, mind a belső, mind a külső meghatározásokban. Ezen túlmenően a professzió-elméleti irodalom kiemeli a professziókra jellemző hosszú képzési időt, a jogászi munkakörök műveléséhez szükséges tudás és kompetenciák meglétét, és azok átadását a felsőoktatásban.⁵ Az egyetemek így garantálói is válnak a hivatáshoz szükséges tudásnak és képességeknek. Legalább ilyen fontos (általában) a hivatások szempontjából az, hogy létrejönnek olyan szakmai szervezetek, melyek erős kontrollt gyakorolnak a szakma művelői fölött. Fontos sajátossága továbbá a (magas státuszú és presztízssú) professzióknak, hogy képesek sikeresen fenntartani a laikusokkal szembeni autonómiájukat, mely tudásukból, és e tudásnak a laikus fölötti hatalmat biztosító jellegéből fakad. Ennek végső soron az a gyökere, hogy a professziók tagjai, a papok, az orvosok, a jogászok sok szempontból „élet és halál urai”, de legalábbis tudásuk következtében a kontrollgyakorló a laikusok fölött.⁶

² LE GOFF, Jacques: *Az értelmiség a középkorban*. Budapest, Magvető, 1979; P. SZABÓ Béla: Jogászság és jogászképzés. In Szabó Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor, 2012, 35–62.

³ BUDAY Dezső: Magyarország honorácior osztályai. Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 1916. évi február havi számából; BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai, 1972.; P. SZABÓ Béla: A jogászság és a jogászképzés története. In Szabó Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 1995, 164–206.; Utasi Ágnes (szerk.): *Az ügyvédek hivatásrendje*. Új Mandátum, Budapest, 1999.

⁴ A professzió több nyelven is jelent „hivatást” és „szakmát” is. A nyugat-európai gazdaság- és társadalomtörténet hatására, mely a felsőoktatás történetét is alakította, a „professziók” a nagy múltú egyetemeken évszázadok óta képzett „hivatások”, míg a „szakmák” – és itt csak a diplomás szakmákra gondolunk – a felsőoktatásnak a 18. századvégén létrejött új intézményeiben képzett mérnököket, és más, új szakmákat jelentettek. Az újonnan létrejött felsőoktatási intézmények sajátossága, hogy az „alkalmazott tudáson” alapuló „szakmákat” képezték, részben az ipari forradalom, részben a közigazgatás igényei alapján. Lásd többek között TÓTH Tamás (szerk.): *Felsőoktatástörténeti tanulmányok*. Professzorok Háza, Budapest, 2001.

⁵ FREIDSON, Eliot (ed.): *The Professions and their Prospects*. Sage Publications, Beverly Hills/London, 1973; PARSONS, Talcott: Professions. In David, Shills (ed.): *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Mac Millan and Free Press, Vol. 12, 1968, 536–547.

⁶ FREIDSON: i. m.; LARSON, Magali Sarfatti: *The Rise of Professionalism. A Sociological Analysis*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1977, 40–52.

A jogászshivatások, szakmák történetének sajátosságai, a középosztályi társadalmi pozíció és a professzió tudása, arculata, habitusa, kompetenciái és a hivatástudat együttesen nagyon jellegzetes „professzió-képet” eredményeznek, mely hatást gyakorol a szakma rekrutációjára, a hivatás választására, a jövőképre, a professzionális identitás különböző elemeire is.⁷ Tanulmányunkban ezek közül vizsgálunk meg néhányat.

A joghallgatók, akik a szakmai szocializáció kezdeti stádiumaiban vannak, érzékenyen reagálnak a professzió-kép szegmenseire, így vizsgálatuk kifejezetten izgalmas.⁸ A felsőoktatás a szakmai szocializáció első lépése, a teljes folyamat a végzés után, a szakmai gyakorlatban, több év alatt fejeződik be. A hosszú képzési idejű szakmák esetében gyakran maga a képzés is tagolódik, az inkább elméleti, és az inkább gyakorlatias szakaszra; fontos, hogy a legtöbb felsőoktatási képzés során a szakmai szocializáció indirekt, a hallgató a szakmai minták helyes megtalálására és azok alkalmazására van készítve.⁹ A „professzió-kép” megismerése, a hozzá tartozó minták elsajátítása is ennek a többnyire indirekt szakmai szocializációnak a része.

Tanulmányunk célja ezeknek az egymással is összefüggő kérdéseknek a vizsgálata. A „középosztály”-problematika mellett, ami szorosan kapcsolódik a jogászok társadalmi rekrutációjának a kérdéséhez is, a joghallgatók pályaképének, professzió-képének néhány elemét vizsgáljuk meg. Mivel ez összefügg a választott szakma jövőjére vonatkozó elvárásokkal is, figyelmet fordítunk a végzés utáni karrierfolyamatokra, valamint a képzéssel összefüggő elvárásokra is – ez utóbbi esetében megvizsgáljuk a hallgatók és a lehetséges munkáltatók véleményét is.

1. A jogászok és joghallgatók társadalmi háttere

Miért is fontos a joghallgatók társadalmi hátterének a vizsgálata? Az oktatásszociológiai, általánosabban az oktatás és mobilitás, az oktatás és a társadalmi egyenlőtlenségek összefüggéseit elemző kutatások egyik csoportja szerint a társadalmi egyenlőtlenségek háttérbe szorulnak a felsőfokú tanulmányok során.¹⁰ Mi inkább a másik irányzat állításaival értünk egyet, melynek képviselői az egyenlőtlenségek továbbéléséről szólnak.¹¹ Korábbi kutatásaink eredményei azt mutatják, hogy a felsőoktatásban a társadalmi egyenlőtlenségek, így a származási háttér, a karok és a szakok között

⁷ FÓNAI Mihály: Hallgatók professzió-képének elemei. In Kozma Tamás–Perjés István (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban. Többnyelvűség és multikulturalitás*. Aula, Budapest, 2010, 227–246.

⁸ PUSZTAI Gabriella: *A láthatatlan kéztől a baráti kézíg*. Új Mandátum, Budapest, 2011.

⁹ A folyamatot leginkább orvostanhallgatók körében vizsgálták. Lásd erről SZÁNTÓ Zsuzsa–SUSÁNSZKY Éva (szerk.): *Orvosi szociológia*. Semmelweis, Budapest, 2002.

¹⁰ MARE, Robert D.–CHANG, Huey-Chi: *Family Attainment Norms and Educational Stratification: The Effects of Parents' School Transitions*, 2003 (<http://repositories.cdlib.org/ccpr/olwp/CCPR-015-05>); TREIMAN, Donald J.: Iparosodás és társadalmi rétegződés. In Róbert Péter (szerk.): *A társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések*. Új Mandátum, Budapest, 1998, 86–111.

¹¹ BOUDON, Raymond: *Education, Opportunity and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*, Wiley, New York, 1974; BOURDIEU, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése*. Gondolat, Budapest, 1978.

érvényesülnek. A karoknak lényegesen eltérő a társadalmi kompozíciója, és ezzel összefüggésben például a habitusa, valamint a diszciplináris szocializációja is.¹²

Mivel a jogászság mint hivatások „összessége”, a magas státuszú professziók közé tartozik, azt várhatnánk, hogy a hallgatók társadalmi összetétele, a szülők iskolai végzettsége alapján tükrözi majd ezt a magas társadalmi státuszt.

Ha kitekintünk a hazai kutatási előzményekre, azok jelentős mértékben igazolják a jogászság középosztályhoz kötődését. Fontos arra utalnunk, hogy Magyarországon az elmúlt évtizedekben mindössze két átfogó kutatás elemezte a jogászságot, és egy speciális tematikájú szociálpszichológiai kutatást emelhetünk még ki.¹³ A joghallgatók esetében kevés empirikus eredményt ismerünk; Csapody Tamás 1984–85-ös vizsgálatában a joghallgatók egyetemi viselkedéstípusainak a szellemes tipologizálására vállalkozott.¹⁴ Nagy Zsolt és Tóth J. Zoltán kutatásukban a joghallgatóknak az egyetemi képzéssel kapcsolatos elvárásait, illetve az arról kialakult véleményét tárták fel. Vizsgálatuk megelőzte az országos diplomás pályakövető vizsgálatokat, és az általuk elemzett helyzetkép már a kétezres évek elején kiemelte a jogi oktatás ellentmondásos elemeit, például a képzés struktúráját, ismeretanyagát és gyakorlatiasságát illetően.¹⁵

Kelemen László a joghallgatóknak a jogról kialakult képét vizsgálta 2007-ben, és ennek keretében nyert adatokat a joghallgatók demográfiai jellemzőiről.¹⁶ Változást a diplomás pályakövető vizsgálatok hoztak, melyek egyik műhelye a 2000-es évek elején a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara volt.¹⁷ A 2000-es évek utolsó harmadában már megindultak azok az országos, benne intézményi DPR (diplomás pályakövető rendszer) vizsgálatok, melyek eredményei kellő információt szolgáltatnak a különböző képzési területek és szakok hallgatóiról, így a hallgatók társadalmi összetételéről is.¹⁸ A történeti folyamatok vázolásához immár rendelke-

¹² FÓNAI Mihály: Az intézményi habitus eltérései és a karok státusza. In Andl Helga–Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): *Iskola a társadalmi térben és időben 2011–2012*. II. kötet. Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs, 2013, 237–247.

¹³ A kutatások összefoglaló elemzését lásd VINNAI Edina: A jogászi hivatás. In Vinnai Edina–Bencze Mátyás (szerk.): *Jogszociológia*. Bíbor, Miskolc, 2007; BADÓ Attila: A magyar jogászság. In BADÓ Attila–LOSS Sándor–H. SZILÁGYI István–ZOMBOR Ferenc: *Bevezetés a jogszociológiába*. Bíbor, Miskolc, 2000, 255–276.

¹⁴ CSAPODY Tamás: A joghallgatói lét anatómiája. Hallgatói viselkedéstípusok a budapesti jogi karon. *Ifjúsági Szemle* 1988. VIII. évf. 1. 69–82.

¹⁵ NAGY Zsolt–TÓTH J. Zoltán: A jogi oktatás helyzete (Felmérés a jogi oktatást befolyásoló tényezőkről). *Jogelméleti Szemle* 2002/4., <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy12.html> (2014. 09. 21.).

¹⁶ KELEMEN László: *Joghallgatók a jogról*. Sprinter Kiadói Csoport, Budapest, 2009. 94–132.

¹⁷ FÓNAI Mihály: *A Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kara elsőéves hallgatóinak rekrutációja, valamint szak- és pályaválasztási motivációi*. Debrecen, 2007, kézirat; FÓNAI Mihály: *Végzett hallgatók rekrutációja és motivációi*, 2001–2004. Debrecen, 2005, kézirat.

¹⁸ Többek között Garai Orsolya–Horváth Tamás–Kiss László–Szép Lilla–Veroszta Zsuzsanna (szerk.): *Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Osztály, Budapest, 2010.; illetve *a kötetben* FÓNAI Mihály: A jogi- és igazgatási képzési területen végzettség elhelyezkedésének presztízs-szemponjtjai, 227–244.; FÓNAI Mihály–Szűcs Edit (szerk.): *A Debreceni Egyetem „Diplomás Pályakövető Rendszerének” főbb eredményei és tapasztalatai 2010–2011*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2012.

zésre állnak statisztikai adatok és elemzések, így mód nyílhat a jogász professziók rekrutációjának az összehasonlító vizsgálatára.¹⁹

Ismert, hogy a magyar felsőoktatásban egészen a negyvenes évek végéig a jogi képzés volt a legnagyobb volumenű, a két világháború közötti 15–16 ezres hallgatói létszám 25–40%-a jogász volt.²⁰ A magas arányt a jogászok „generalista” típusú képzése is magyarázza, ami alkalmassá tette őket a legkülönbözőbb közigazgatási feladatok ellátására, arról nem beszélve, hogy e területeken még nem folyt felsőfokú szakemberképzés (hacsak magát a jogászképzést nem tekintjük annak, különösen a jogakadémiai képzéseket).²¹ Milyen volt ennek a négy-hatezres joghallgatósnak a társadalmi összetétele a szülők társadalmi helyzete alapján? Ami szembetűnő, az az, hogy a két világháború közötti társadalom „alsó szegmenseiből” (altiszt, munkás, kisbirtokos paraszt, mezőgazdasági munkás stb.) a joghallgatók legfeljebb egynegyede került ki, ők is inkább a korszak vége felé. A nagybirtokos családokból származók aránya pedig folyamatosan csökkent az 1913-as 7%-ról 1941-re 1,4%-ra. A joghallgatók legnagyobb csoportja, 55–64%-a „szellemi szabadfoglalkozású” családokból érkezett,²² azaz középosztályi származású volt, jelentős mértékben annak is a hivatalnoki szegmenséből.²³ Ezt a heterogén társadalmi helyzetet többféleképpen lehet jellemezni. Gyakran alkalmazzák rá a „műveltségi középosztály” megnevezést,²⁴ illetve a „hivatalnoki értelmiség” megnevezést.²⁵ Az önmeghatározás fontos eleme az „úri középosztály” volt, bár ez az öndefiníció inkább a „középosztályok” felső kategóriáit foglalta magába. Némiképp eltér ettől a korszak debreceni joghallgatóinak a társadalmi eredete, amit középosztályiként vagy alsó középosztályiként jellemezhetünk, miután a hallgatók zöme tisztviselő, tanár, lelkész, kiskereskedő, kiskiparos, kisvállalkozó családból származott.²⁶ A joghallgatók társadalmi eredete, valamint a jogi pályák sajátosságai (melyeket a korszakban a „merkantil” illetve „feudális” arculattal, habitussal, gondolkodásmóddal jellemeztek)²⁷ minden bizonnyal komoly hatást gyakoroltak a jogászai életpályákra még évtizedek múltán is (például az államhoz vagy a piachoz kötődő állások gondolkodásmódot alakító hatását is ide sorolhatjuk). Jelen tanulmányunkban ezt a hatást nem vizsgáljuk – bizonyos összetevőit

¹⁹ ANDORKA Rudolf: Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele, 1898–1942. *Statisztikai Szemle* 57. évf. 1979/2, 176–198.; HOLLÓSI Gábor: *A debreceni Jog- és Államtudományi Kar története (1914–1949)*. Szerzői kiadás, Debrecen, 2007; SZABÓ Miklós: A jogászképzés társadalmi funkciójáról – húsz év múlva. In Szabadfalvi József (szerk.): *Amabilissimus. A legszeretetre méltóbbak egyike. Loss Sándor Emlékkönyv*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2005, 307–327; P. SZABÓ Béla: *Tanulságos évtizedek. A Debreceni Tudományegyetem Jog-és Államtudományi Kara (1914–1949)*. DE ÁJK, Debrecen, 2011.

²⁰ ANDORKA: i. m., 187.; P. SZABÓ: *Tanulságos évtizedek...* i. m., 68.

²¹ NAGY Endre: A köztisztviselői értelmiség. In Huszár Tibor (szerk.): *A magyar értelmiség a 80-as években*. Kossuth, Budapest, 1986, 241–265.

²² ANDORKA: i. m., 181.

²³ GYÁNI Gábor–KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest, 1998.

²⁴ KELLER Márkus: *A középkor tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar–oros összehasonlításban*. Doktori disszertáció. ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Budapest, 2008.

²⁵ GYÁNI–KÖVÉR: i. m.

²⁶ Lásd erről: HOLLÓSI: i. m., 190–191., P. SZABÓ: i. m., 81.

²⁷ SZENDE Pál: A magyar ügyvédség válsága I–II. *Huszádik Század*, 13. évf. 25. kötet, 1912/1, 29–43. és 1912/2, 194–206.

már érintettük²⁸ – inkább arra koncentrálnunk, hogy a származásbeli minták mennyire érvényesültek a közelmúltban és napjainkban.

A joghallgatók társadalmi hátterére vonatkozó kutatások szükségére már utaltunk (egyébiránt a jogászság társadalmi hátterét, rekrutációját is igen kevés kutatás vizsgálja). Láttuk, hogy a két világháború közötti felsőoktatási statisztikák másod-elemzése alapján egy „középosztályi” eredetű professzióról beszélhetünk.²⁹ Kérdés, hogy az elmúlt évtizedekben hogyan alakult a jogászság társadalmi eredete, érvényesülnek-e társadalomtörténeti folyamatok és mintázatok, vagy azok megtörttek például az államszocializmus alatt, és/vagy újra generálódtak-e a rendszerváltás után?

A válaszadást segíti, hogy 1973-ban³⁰ és 1998-ban³¹ is nagy elemszámú kutatás keretében vizsgálták a hazai jogászságot, illetve azok egy csoportját. Az 1973-as kutatás a teljes, korabeli magyar jogászságot átfogta. Ekkor 26 ezren rendelkeztek jogi végzettséggel az országban, közülük 11 ezer fő folytatott jogi tevékenységet. Ez utóbbi csoportból kérdeztek meg 1113 főt. Mivel a mintaválasztás reprezentatív volt, a korszak jogászairól megrajzolt kép tükrözi a jogászság akkori valós helyzetét. A kutatás során a jogásztársadalom demográfiai jellemzőit, a jogi pályák nemek és korcsoportok szerinti összetételét, a lakóhelyet, a szülők iskolai végzettségét, a diplomák tagozat szerinti megoszlását, és több tényezőnek (nem, tagozat) az induló munkakörre és a vizsgálatkori munkakörre gyakorolt hatását tárták fel. Ha csak a rekrutációval összefüggő kérdéseket elemeznénk, az csak részben segít az államszocializmus konszolidált korszakában dolgozó jogászok profiljának a megrajzolásához. A korszak politikai nyomására a kutatók azt is vizsgálták, hogy a különböző korcsoportokhoz tartozók a vizsgálat időpontjában milyen jogi területeken dolgoztak – ebből a szempontból a Horthy-korszakban született és diplomát szerzett jogászok a kevésbé megbízhatók közé tartoztak, ami befolyásolta azt is, hogy milyen területen tudtak elhelyezkedni – nos, a „kevésbé megbízhatók” leginkább ügyvédek, téesz- és vállalati jogászok voltak, igaz, viszonylag sokan dolgoztak a bírói karban is. A kutatás eredményei közül tanulmányunkban leginkább a származásra koncentrálnunk – ezt a kutatók a szülők iskolai végzettségével jellemezték. A korszakban a jogászok édesapjának iskolai végzettség szerinti megoszlása a következő: 52%-a alap, 19%-a közép, és 29%-a felsőfokú végzettséggel rendelkezett. Ekkor a felnőtt népesség 5%-ának volt csak felsőfokú végzettsége, ami azt jelenti, hogy a diplomás apák aránya magas volt – ez a „középosztálybeli” származás egy biztos mutatója, bár nem tudjuk, hogy az apák között mennyi volt az elsőgenerációs diplomás, vagy

²⁸ FÓNAI Mihály: Students' stereotypes and elements of image of professions at University Debrecen. In Ferencz Árpád (szerk.): *Erdei Ferenc V. Tudományos Konferencia III.*, Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskola Kar, Kecskemét, 2009, 1049–1054.; FÓNAI Mihály: A Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjába került hallgatók rekrutációja és a szakok értékelése. In Karlovitz János Tibor (szerk.): *Speciális kérdések és nézőpontok a felsőoktatásban*. Neveléstudományi Egyesület, Budapest, 2009, 49–65.

²⁹ Lásd: ANDORKA: i. m., HOLLÓSI: i. m., P. SZABÓ: i. m.

³⁰ ANGELUSZ Róbert–BALOGH Zoltán–KÖRMENDY Mária–LÉDERER Pál–SZÉKELYI Mária: A jogászság társadalmi helyzete és szakmai életútja (Kutatási beszámoló). *Szociológiai Füzetek* 13. Budapest, Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, 1977.

³¹ Utasi: i. m.

másként értelmiségi.³² A kor felsőoktatás-politikai törekvései ellenére a jogászok társadalmi eredete leginkább „középosztálybeli”, még ha ezt a kategóriát a szocializmus időszakára nem is érvényesíthetjük.

Az 1998-as kutatásnak a címe is sokat elárul: „az ügyvédek hivatásrendje”. A kutatás keretében az ügyvédek helyzetét és főbb jellegzetességeit elemezték. Minden második ügyvéd, az akkori 7295 kamarai tag fele kapott kérdőívet, amit 1293 fő küldött vissza (ez az összes kamarai tag 17,7%-a). A megváltozott politikai körülmények hatására az 1973-as kutatáshoz képest a vizsgálat sokkal plasztikusabb képet rajzolhatott az ügyvédekről. Angelusz Róbert és kutatótársai például nem vizsgálhatták az ügyvédek vallási és etnikai megoszlását, vagy életmódjuknak a középosztálybeli gyökereit.³³ Ehhez képest a kilencvenes évekbeli kutatás egyik központi kérdése épp az ügyvédek középosztálybeli származási háttere és a középosztályi hovatartozás kérdése volt (ezzel nem azt mondták, hogy az ügyvédek csak középosztályból származnak, és azt sem, hogy a középosztálybeli életmód és életvitel általánosan érvényes lett volna).³⁴ Az 1998-as vizsgálatban a kutatók két hipotézissel operáltak: a középosztályi eredetre és a „hivatásrendi” jellegre vonatkozóval. Ennek megfelelően a szűkebben vett rekrutációs elemzéseken túl a „hivatásrendiség” elemeit jelentő életmód, életvitel és habitus vizsgálatra is sor került. A kutatás egyik fontos eredménye a korszakbeli ügyvédek tipologizálása volt a társadalmi eredet, a gyermekkori családi miliő és a szakmai siker alapján. Az eredmények alapján a kutatóknak a középosztályi eredetre utaló hipotézise, melyet a szülők iskolai végzettségével vizsgáltak, igazolást nyert. Az ügyvédek édesapja 50%-ban diplomás, 18,3%-ban pedig érettségizett volt; az anyák között az érettségizettek aránya volt a legmagasabb (24,6% diplomás, 30,2% érettségizett).³⁵ Ha a többgenerációs beágyazottságot is figyelembe vesszük, a kilencvenes évek végén az ügyvédek 14,8%-a volt nem középosztályi, 40,7%-a elsőgenerációs középosztályi, 1,7%-a visszaemelkedő középosztályi, és 31,8%-a többgenerációs középosztályi származású, ami legalább a szülők és a nagyszülők érettségivel való rendelkezését jelentette.³⁶ Ezek a mutatók – a vizsgált életmódbeli elemek mellett – arra utalnak, hogy az ügyvédek valóban „származási” és „hivatásrendet” jelentenek, a szónak a weberi értelmében is.³⁷ Ezek egyik mutatója a státusreprodukció: az ügyvédek 14,1%-ának volt jogvégzett elődje, 2,6%-ának kettő is – azaz az ügyvédek egyhetedede örökölte tovább a szülők vagy nagyszülők valamelyikének a foglalkozási státuszát.

Ha a Horthy-korszakra vonatkozó felsőoktatási statisztikákat összevetjük e két kutatás megfelelő mutatóival, azt látjuk, hogy a legjellemzőbb rekrutációs háttérét tekintve középosztálybeli, szellemi foglalkozású, hivatalnoki családokból érkező jogászság a szocializmus alatt is sok szempontból megőrizte a karakterét, akkor is leginkább diplomás és érettségizett szülők jelentették a jogászok származási hátte-

³² ANGELUSZ és társai: i. m., 40–47.

³³ ANGELUSZ és társai: i. m.

³⁴ Utasi: i. m.

³⁵ Utasi: i. m., 28–31, 266–268.

³⁶ Utasi: i. m., 30.

³⁷ WEBER, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.

rét. Más kérdés, hogy a diplomások jelentős része a szocializmus alatt elsőgenerációs volt, azaz a „középosztálybeli” háttér inkább csak végzettségbeli pozíciókat jelentett, sokkal kevésbé egy adott társadalmi csoportra jellemző életmódot, életvitelt, habitust és miliót. A kilencvenes évek végére azonban a megszakított folyamatok újratermelődését látjuk, hisz az ügyvédek egyharmada többgenerációs és visszamelkedő középosztálybeli, nemcsak a szülők iskolai végzettségét, de az életmódot és a habitust tekintve is.³⁸ Azaz ha a politika nem avatkozik be a rekrutációs és professzionalizációs folyamatokba, akkor azok képesek újragenerálni önmagukat (ebben a tanulmányban azonban az életmódbeli és habitusbeli jelenségeket nem vizsgáljuk).

A hivatkozott és ismertetett kutatások mellett más, a jogászok vagy a joghallgatók társadalmi eredetét, kompozícióját vizsgáló kutatásra alig került sor, ami nem jelenti azt, hogy ne lettek volna egyéb kérdéseket elemző jogszociológiai vizsgálatok az elmúlt évtizedekben. Ezek egy része valamilyen, a jogász professziókkal összefüggő, vagy azok helyzetére, például a jogi felsőoktatásra reflektáló kutatások és írások voltak.³⁹ Számos tanulmány a „jogász túlképzésről” szóló diskurzus keretében jelent meg, ezek két végpontja a túlképzést elfogadó és/vagy valamilyen aspektusban elutasító írások köré csoportosult – jelen keretekben ezeket a vitákat nem elemezzük.⁴⁰

A joghallgatók társadalmi háttérét elemző kevés kutatás egyikét Kelemen László folytatta, a 2000-es években az ELTE elsőéves, és a Károli Gáspár Református Egyetem ötödéves hallgatói körében. Ennek keretében a joghallgatóknak a bűnözéssel kapcsolatos ismereteit vizsgálta, de kitért a joghallgatók származására is. Az elsőéves hallgatók szülei közül az apáknak a 75%-a (!) volt diplomás, az anyáknak pedig a 78%-a (!), míg az ötödéveseknél 63, illetve 57%.⁴¹ Ezek a mutatók kifejezetten megerősítik a jogászok rekrutációjának a zártságát, ugyanakkor sokkal magasabbak a kétezres években a DPR keretében nyert adatokhoz képest. Hasonlóan lényegesen alacsonyabb mutatókat találtunk a Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjába (DETEP) került joghallgatók körében is: az apák 35,3%-a, az anyák 39,2%-a diplomás – önmagában a regionális különbségek nem magyaráznak ekkora eltéréseket a fővárosi és vidéki karok hallgatóinak a társadalmi háttérét illetően.⁴²

³⁸ Lásd Utasi: i. m.

³⁹ SZABÓ Miklós: *A jogászképzés társadalmi funkciójáról – húsz év múlva*. In Szabadfalvi József (szerk.): *Amabilissimus. A legszeretreméltóbbak egyike. Loss Sándor Emlékkönyv*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2005, 307–327.; Takács Péter (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2003; NAGY Zsolt: *A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2007, 26–45.; SCHWEITZER Gábor: *A katedrán innen és túl. Tanulmányok a jogi felsőoktatás múltjából*. Publikon Kiadó, Pécs, 2011; NAGY Zsolt: *Metszetek a jogásztársadalomról*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2012; NAGY Zsolt: *A jogászképzés néhány szociológiai aspektusa*. In Bencze Mátyás–Vinnai Edina (szerk.): *Jogszociológiai előadások*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012, 144–156.; P. SZABÓ Béla: *Jogászság és jogászképzés*, i. m., 35–62.

⁴⁰ Jól foglalja össze a túlképzéssel kapcsolatos érveket POKOL Béla: *A társadalom jogászai telítettsége*. *Jogtudományi Közlöny* 2002/5, 205–216.

⁴¹ KELEMEN: i. m., 98.

⁴² FÓNAI: *A Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjába került hallgatók rekrutációja... i. m., 49–66, a hallgatók arányára vonatkozóan 52–53.*

A jogászság „középosztálybeli” mivolta az eddig kifejtettek alapján két dolgot jelent. Az egyik a társadalmi eredet, a család társadalmi háttere, hovatartozása. A történeti demográfiai másodelemzések azt mutatják, hogy a második világháború előtt a jogászok meghatározó többsége „középosztálybeli” származású volt. A szocializmus évtizedei alatt ez a kép módosult, már csak azért is, mert a hagyományos középosztályokat felszámolták. Ettől függetlenül megfigyelhető, hogy ebben az időszakban is nagyon magas volt a diplomás szülői háttérrel rendelkezők aránya a jogászok között. A rendszerváltás után a korábbi középosztályok nem „szerveződtek” újjá, a „középosztályiságot” jelentős mértékben az iskolai végzettséghez és az életmódhoz, életvitelhez köthetjük. A „középosztály” nem csak származási kategória a jogászok esetében, hisz iskolai végzettségük eleve ide sorolja őket. Ugyanakkor látható, hogy a „középosztály”, vagy „középosztályok” nehezen definiálható társadalmi csoportok, így az iskolai végzettség által befolyásolt társadalmi státusz mellett legalább ennyire fontos a középosztálybeli életmód, életvitel, habitus és miliő megléte, vagy hiánya.

2. Hallgatói kutatások a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán

A Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán 2001-től kezdődött el a végzett hallgatók „utánkövetése”, majd 2006-tól az aktív hallgatók lekérdezése.⁴³ Ezek a vizsgálatok akkor nóvumok voltak a hazai felsőoktatásban, ezeket is figyelembe vették a 2007-ben induló egyetemi és országos DPR kutatások tervezésénél, emiatt 2007 után a kar már nem folytatott önálló kutatásokat.

A végzett hallgatóink körében folytatott első adatfelvételek 2001 és 2004 között zajlottak. Ezek keretében az első körös vizsgálat önkitöltős kérdőíveire 300 fő válaszolt, az ebben az időszakban végzett hallgatók 40%-a, ami nagyon magas arány az ilyen típusú vizsgálatok esetében. A válaszoló végzett hallgatók nemek és településtípusok, megyék szerinti megoszlása megfelelt a tényleges alapsokaságnak (azoknak a hallgatóknak, akik ebben az időszakban végeztek a karon). Már ekkor kirajzolódott a karon tanuló hallgatók jellegzetes profilja: csaknem kétharmaduk nő, négytizedük Hajdú-Bihar megyei, kilencetizedük gimnáziumban végzett, melyek közül az ezredforduló után három-négy rangos debreceni és nyíregyházi gimnázium adta a hallgatók jelentős részét⁴⁴ – ez az évtized végére megváltozott, az elitgimnáziumok korábbi súlya csökkent.

A jogászság társadalmi csoportok szerinti származását illetően azt fogalmaztuk meg, hogy másfél évszázados tendencia a középosztályi származás. Ez hasonlóan alakult az ezredforduló utáni években is karunkon. Ekkor az apák 53,1%-a volt felsőfokú végzettségű, 25,3%-a volt középfokú végzettségű, 17,7%-a volt szakmunkás és 1,9%-a volt általános iskolai végzettségű. A szülők iskolai végzettségének megoszlása megfelel az ismert hazai folyamatoknak, hisz az anyák 6,3%-a végzett általános iskolát, 8,4%-a szakmunkás végzettségű, 37,9%-uk középfokú, és 47,5%-

⁴³ FÓNAI: A Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara elsőéves hallgatóinak rekrutációja... i. m.; FÓNAI: Végzett hallgatók... i. m.

⁴⁴ FÓNAI: Végzett hallgatók... i. m.

uk felsőfokú végzettségű volt, azaz köztük kevesebb a szakmunkás végzettségű és a felsőfokú, míg több a középfokú végzettségű, mint az apák között. Az utánkövetés első éveiben, a családi háttér pontos felvázolása miatt, vizsgáltuk a nagyszülők iskolai végzettségét is. Válaszoló hallgatóink egyötöde nem tudta, milyen volt a nagyszülők iskolai végzettsége. A nagyanyák fele elemi vagy általános iskolai végzettségű, egyötöde érettségizett, és egytizede diplomás. A nagyapák esetében hasonló végzettségeket találunk, ám magasabb a diplomás nagyapák aránya: egyötödük volt diplomás. A nagyszülők iskolai végzettsége alapján a tágabban értelmezett középosztályba a végzett hallgatók fele tartozott; ez megfelel a korábbi évtizedek mobilitási folyamatainak, a nemzedékek közötti mobilitásnak. A családi háttér elemzése azt mutatja, hogy a zömmel középosztályi származású jogáshallgatók egynegyedének a családjában volt vagy van jogász, azaz viszonylag magas a családi hatások szerepe a pályaválasztásra, valamint a családi státusz átörökítésére.⁴⁵

A végzett hallgatók mellett 2007-ben az aktív hallgatókat is megkerestük.⁴⁶ Ebben az évben indult az igazgatásszervező szakos alapképzés a karon, így az aktív hallgatók esetében mód nyílt a tagozatok és a karok közötti különbségek összehasonlítására is. Az önkitöltős kérdőívre a hallgatók kétharmada, 403 fő válaszolt. A felsőoktatási folyamatok egyik jellemzője, a női hallgatók arányának a növekedése (a felsőoktatási expanzió körülményei között) „elérte” a jogi karokat is, sőt a jogi karok hallgatói között kifejezetten magas a nők aránya – az egyes szakmák „elnőiesedése” egy több évtizedes folyamat, mely a kilencvenes, kétezres évekre kulminált.⁴⁷ E folyamat tükröződik a kar hallgatói összetételében is (1. táblázat).

1. táblázat

A válaszoló hallgatók megoszlása nemek, szakok és tagozat szerint, százalékban

	Férfiak				Nők			
	Nappali, megkérdezettek	Nappali, okt. 15-i állapot	Lev., megkérdezettek	Lev., okt. 15-i állapot	Nappali, megkérdezettek	Nappali, okt. 15-i állapot	Lev., megkérdezettek	Lev., okt. 15-i állapot
Igazgatásszervező	27,6	26,9	23,5	24,1	72,4	73,1	76,5	75,9
Jogász	29,2	32,2	30,8	37,5	70,8	67,8	69,2	62,5

Forrás: DE ÁJK hallgatói adatfelvétel és egyetemi statisztika (október 15-i állapot)

Ahogy arra utaltunk, az egyes szakok és tagozatok között viszonylag jelentős a különbség a hallgatók nemek szerinti összetételét illetően; a nők aránya az igazgatásszervező levelező tagozaton volt a legmagasabb, míg a férfiaké a jogász levele-

⁴⁵ FÓNAI: Végzett hallgatók... i. m., 3–4.

⁴⁶ Ezt követően a Debreceni Egyetem Tudományegyetemi Karok szervezésében folytattunk „golya” vizsgálatot, az ÁJK-n alkalmazott kérdőív adaptálásával. Ezeket a méréseket egyéb publikációkban elemezzük.

⁴⁷ Lásd többek között FÉNYES Hajnalka: Nemek szerinti iskolai eredményesség és a férfihátrány hipotézis. *Magyar Pedagógia*, 2009. évf. 1. szám 77–101., FÉNYES Hajnalka: *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Kossuth EK, Debrecen, 2010.

ző tagozaton.⁴⁸ Ez azt is jelenti, hogy alapjában véve a nemek szerinti hovatarozás szerint nem érvényesül lényeges különbség a két szakma társadalmi eredet szerinti toborzódásában. Ezek az eredmények a két szakma különbségei mellett az elmúlt évtized felsőoktatási folyamataival, és az egyes szakmák pozícióival függenek össze. Az igazgatásszervezés hagyományosan „női” szakma, már az 1970-es évektől megfigyelhető a gyors elnőiesedés. Ez nem ennyire egyértelmű a jogász szakmák esetében, hisz az 1970-es években még csak a jogászok mintegy egyharmada volt nő; a szakma gyorsuló elnőiesedése a kilencvenes évekre tehető. Ennek több oka is van, az egyik a nők középiskolai tanulmányi eredményességével függ össze, ami javította versenypozícióikat a férfi hallgatókkal szemben. A másik folyamat a szakma helyzetének indikátoraként értelmezhető; az egyes szakmák „elnőiesedése” általában annak is a jele, hogy az adott szakma munkaerő-piaci pozíciói romlanak, azaz a férfiak „átengedik” az adott szakmákat azáltal, hogy alig választják azokat (hasonló folyamat figyelhető meg a tanári szakmánál, valamint a közigazgatásban is).⁴⁹

A hallgatói rekrutációban fontos szerepe van a területi kötődésnek. A végzett hallgatók esetében láttuk, hogy négytizedük érkezett Hajdú-Bihar megyéből, nem volt ez másként az aktív hallgatók esetében sem. Ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy a jogász nappali tagozatos hallgatók körében emelkedett a hajdú-bihari hallgatók aránya, és nagyon magas volt a megyéből érkező hallgatók száma az igazgatásszervező levelező tagozaton. Ez utóbbit a szakra érkezők foglalkozási struktúrája magyarázza. Az igazgatásszervező szakon mindig magas volt a közigazgatásban dolgozók aránya. A kar hallgatóinak (és friss diplomásainak) a rekrutációja így a következő jellegzetességekkel bír: magas női hallgatói arány, erős térségi, megyei beágyazódás, ami a Debreceni Egyetem „regionális egyetem” pozíciójából is fakad,⁵⁰ és a gimnáziumból érkezők magas mutatója. Ugyanakkor a középiskola típusa már egy jellegzetes társadalmi háttér különbséget is mutat a szakok és a tagozatok között, ami a hallgatók társadalmi háttérével is összefügg (2. táblázat).⁵¹

⁴⁸ A beiratkozott hallgatók október 15-i statisztikája, azaz az októberi tényleges hallgatói létszám és a válszólo hallgatók statisztikája között a *férfi hallgatók* arányában van leginkább eltérés, különösen a levelező tagozatos jogászok esetében. Ezt részben a lekérdezés körülményei, részben a válaszadás önkéntessége is alakíthatta. Az eltérés ellenére, ahogy arra utaltunk, a szakok vagy a tagozatok esetében az eredmények érvényesnek tekinthetők.

⁴⁹ FÉNYES: Nemek szerinti... i. m.

⁵⁰ A regionális egyetem az intézmény beágyazódására utal, és nem érték kategória, például a „provinciális” értelmében. Lásd többek között KOZMA Tamás: *Regionális egyetem*. Oktatókutató Intézet, Budapest, 2002.

⁵¹ Szemerszki Marianna (szerk.): *Az érettségítől a mesterképzésig. Továbbtanulás és szelekció*. OFI, Budapest, 2012, 24–47.

2. táblázat

A hallgatók által végzett középiskolák típusa, százalékban

Szak	Középiskola típusa	Nappali	Levelező
Igazgatásszervező	Gimnázium	81,6	48,1
	Szakközépiskola	18,4	51,9
	Összesen	100,0	100,0
Jogász	Gimnázium	88,3	65,4
	Szakközépiskola	11,7	34,6
	Összesen	100,0	100,0

Forrás: DE ÁJK hallgatói adatfelvétel

Azt látjuk, hogy a nappali tagozatos joghallgatók körében magasabb a gimnáziumból érkezők aránya; a levelező tagozatokon, különösen az igazgatásszervezők esetében viszont a szakközépiskolában érettségizetteké. Hasonló eltéréseket tapasztalhatunk a szülők iskolai végzettsége, valamint a szakok és a tagozatok között.

3. táblázat

Az apák iskolai végzettsége, százalékban

Iskolafokozat	Igazgatásszervező		Jogász	
	nappali	levelező	nappali	levelező
Befejezetlen általános	–	2,5	–	–
Általános iskolai	–	8,8	2,2	9,5
Szakmunkásképző	26,3	32,5	13,1	34,3
Szakközépiskola	27,6	16,3	17,5	17,1
Gimnázium	28,9	28,8	21,9	20,0
Főiskola	9,2	6,3	11,7	5,7
Egyetem	7,9	5,0	31,4	11,4
Nem válaszolt	–	–	2,2	2,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: DE ÁJK hallgatói adatfelvétel

4. táblázat

Az anyák iskolai végzettsége, százalékban

Iskolafokozat	Igazgatásszervező		Jogász	
	nappali	levelező	nappali	levelező
Befejezetlen általános	–	1,3	–	–
Általános iskolai	3,9	10,0	2,2	11,2
Szakmunkásképző	10,5	25,0	4,4	21,5
Szakközépiskola	15,8	10,0	14,7	13,1
Gimnázium	36,8	32,5	25,7	31,8

Iskolafokozat	Igazgatásszervező		Jogász	
	nappali	levelező	nappali	levelező
Egyetem	7,9	8,8	20,6	8,4
Nem válaszolt	–	–	0,8	–
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: DE ÁJK hallgatói adatfelvétel

A szülők iskolai végzettsége között a hazai házassági minták érvényesülnek: szakmunkás végzettségű férj és középfokú végzettségű feleség, illetve felsőfokú végzettségű férj és középfokú végzettségű feleség. A tagozatok között lényeges különbség tapasztalható, a nappali tagozatosok szüleinek iskolai végzettsége rendre magasabb a levelező tagozatosokénál. A nappali tagozaton a jogáshallgatók szüleinek iskolai végzettsége magasabb, mint az igazgatásszervezőké. A szülők iskolai végzettsége megfelel a szakok és szakmák hazai rekrutációs folyamatainak, azaz minél magasabb egy szak, szakma társadalmi presztízse, annál magasabb a szülők, különösen az apák iskolai végzettsége (ez utóbbi a kilencvenes évek felsőoktatási folyamatai miatt néhány éven belül változhat).⁵² A karon folyó korábbi kutatás során azt tapasztaltuk, hogy a családjuk révén a végzett hallgatók mintegy negyede kötődik valamilyen szempontból a jogászsághoz, azaz a hallgatók negyede esetében beszélhetünk „születési rendi hatásokról”. Az országos DPR-kutatásnak a friss diplomások között detektált hasonló mutatója lényegesen magasabb, a friss diplomás jogászok csaknem négytizedének volt olyan családtagja, aki a végzettsége alapján kötődik a kérdezett szakterületéhez, ám alacsonyabb azoknak az aránya, akiknek a munkája is kötődik a kérdezett szakterületéhez. Még ha csak a szülőket vesszük figyelembe, akkor is magas a családi kapcsolódás, ami erősíti a „születési rend” hatását.⁵³

5. táblázat

A családtagok iskolai végzettségi szakterületének és foglalkozásának kapcsolódása a megkérdezettéhez (a kérdésre adott „igen” válaszok százalékban)

	Igazgatásszervező		Jogász	
	Az iskolai végzettség szakterülete	Munkája, foglalkozása	Az iskolai végzettség szakterülete	Munkája, foglalkozása
Anya	5,7	9,9	14,0	10,9
Apa	5,7	5,7	12,1	11,7
Bármelyik nagyszülő	2,9	4,2	7,0	6,2
Bármely testvér	11,4	10,1	5,1	7,0

Forrás: Diplomás kutatás 2010. Educatio Nonprofit Kft., 233.⁵⁴

⁵² FÓNAI: A Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara elsőéves hallgatóinak rekrutációja... i. m., 6–7.

⁵³ FÓNAI: A jogi és igazgatási képzési területen végzettek elhelyezkedésének presztízsz-szemponjtjai... i. m., 233.

⁵⁴ 2010-ben került sor a Diplomás Pályakövető Rendszer vizsgálatán belül 4507 fő végzett hallgató lekérdezésére, akik véletlen mintaválasztással kerültek a mintába. A kutatást az Educatio Kht. koordinálta és vezette.

Vannak-e különbségek a hazai jogi karok hallgatói rekrutációjában? Mivel az egyes egyetemek és karok területi, térségi rekrutációja eltérő, és az egyes térségek társadalmának szerkezete is nagy különbségeket mutat, várható, hogy a jogi karok aktív hallgatói a települések típusa és a szülők iskolai végzettsége alapján is eltérő arculatot mutatnak az országos kutatások eredményei alapján.⁵⁵

6. táblázat

Jogi kari hallgatók lakhelyének típusa 14 éves korukban (%)

	DE ÁJK	ELTE ÁJK	PPKE JÁK	SZTE ÁJK
Főváros	1,0	24,5	49,0	2,0
Megyeszékhely, megyei jogú város	35,0	32,4	8,0	43,0
Egyéb vidéki város	36,0	22,5	27,0	39,0
Község	28,0	20,6	16,0	16,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Diplomás pályakövetés – hallgatói motivációs kutatás 2009. Educatio Nonprofit Kft.,⁵⁶ 234.

A DPR-kutatás első hullámába⁵⁷ bekerült négy jogi kar hallgatói között a lakóhely típusa alapján szignifikáns különbségek vannak. A két vidéki kar regionális beágyazottságú, és magas az egyetem székhelyén élő hallgatók aránya, a hallgatók társadalmi kompozícióját tekintve a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának a hallgatói leginkább falvakból és vidéki kisvárosokból érkeznek. Az ELTE ÁJK rekrutációja azt mutatja, hogy elvonzza a megyeszékhelyek és más városok hallgatóit,⁵⁸ míg a PPKE JÁK „budapesti regionális egyetem”, viszonylag jelentős mértékű kisvárosi hallgatóval. A két fővárosi kar különbségét az adja, hogy a PPKE-n zömmel fővárosi születésű, középosztálybeli hallgatók, míg az ELTE ÁJK-n országos meritéssel, felső középosztálybeli származású hallgatók tanulnak. A két másik karon pedig a saját régiójuk (felső)középosztálybeli származású hallgatói teszik ki a legnagyobb csoportot.

3. A pályaválasztás motívumai

A különböző szakmák, hivatások nemcsak társadalmi eredetük különbségeiben térnek el egymástól – a pályaválasztás motívumai között is találhatunk eltéréseket. A szak, illetve a szakma választásának, az arra hatást gyakorló aktorok vizsgálá-

⁵⁵ FÓNAI: A jogi és igazgatási képzési területen végzetek... i. m., 227–244.

⁵⁶ 2009-ben került sor a Diplomás Pályakövető Rendszer vizsgálatán belül 7837 aktív hallgató lekérdezésére, akik arányos mintaválasztással kerültek a mintába. A kutatást az Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kht. koordinálta és vezette.

⁵⁷ A 2010 után évente folytatott országos DPR-vizsgálatok adatbázisai azóta rendelkezésre állnak a mélyebb elemzésekhez is – a hivatkozott tanulmány az első, átfogóbb tanulmány volt ezen a képzési területen.

⁵⁸ POLÓNYI István: Honnan jönnek a hallgatók? *Educatio* 21. évf. 2. 2012, 244–258.

tának jelentős irodalma van.⁵⁹ Ezeket figyelembe véve alakították ki a Debreceni Egyetem Tehetség gondozó Programjának e kérdésre vonatkozó mérőeszközét, melyet aztán az Állam- és Jogtudományi Kara is adaptáltak.⁶⁰ A professzió választásának összetett kérdésköréből most a szűkebben vett szakválasztásra vonatkozó eredményeket elemezzük. A DE ÁJK-n folyó hallgatói vizsgálatok keretében a 2007-es „golya” adatfelvétel alapján a következő kép bontakozik ki.

7. táblázat

Miért választotta a szakot (százalékban)

	Igazgatásszervező		Jogász		Teljes minta
	Nappali tagozat	Levelező tagozat	Nappali tagozat	Levelező tagozat	
Mindig ez érdekelte	44,7	17,9	42,5	25,0	33,3
Sokirányú elhelyezkedés	14,5	20,5	6,8	6,7	11,3
Ez akar lenni	3,9	7,7	6,8	16,3	9,0
Humán érdeklődésű	5,3	0,0	12,9	3,8	6,4
A szakmájához kell	6,6	20,5	0,0	4,8	6,6
Karrier, érvényesülés	2,6	12,8	0,8	10,6	6,1
Ismeretei bővítése	3,9	3,8	1,5	8,7	4,3
Biztos jövő	2,6	5,1	3,8	3,8	3,8
Elhelyezkedéshez	7,9	3,8	0,8	1,0	2,8
Sokoldalú, érdekes	3,9	1,3	0,0	4,8	2,3
A diploma miatt	0,0	1,3	3,8	1,9	2,0
Családtag javaslatára	0,0	1,3	4,5	1,0	2,0
Családtagja is ez	1,3	0,0	3,8	1,0	1,8
Emberekkel akar foglalkozni	0,0	1,3	3,0	1,9	1,8
Fontos számára a tanulás	0,0	0,0	1,5	4,8	1,8
Kényszer	1,3	0,0	3,0	1,0	1,5
Barátja javaslatára	1,3	2,6	0,0	1,0	1,0
Színvonalas képzés	0,0	0,0	1,5	1,9	1,0
Igazságérzete miatt	0,0	0,0	1,5	0,0	0,5
Nem választott	–	–	1,5	–	0,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: DE ÁJK hallgatói adatfelvétel

⁵⁹ Összefoglalja ZAKAR András: *Pályaválasztási elméletek*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988; BORBÉLY-PECZE Tibor Bors (szerk.): *Életpálya-tanácsadás (Lifelong Guidance)* Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, Budapest, 2010.

⁶⁰ FÓNAI: A Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kara elsőéves hallgatóinak rekrutációja... i. m.; FÓNAI: A Debreceni Egyetem Tehetség gondozó Programjába került hallgatók rekrutációja... i. m., 49–66.

A szak választására vonatkozó *nyitott kérdés* lényeges eltéréseket mutat a szakok és a tagozatok között. A nappali tagozatos hallgatók elsősorban azért választották szakjaikat, mert az érdeklőket, ami egy még viszonylag nehezen körülhatárolható motívum, sok szempontból inkább egy elméleti érdeklődés. A levelező tagozatosok esetében a szakma, a karrier és az érvényesülés praktikus okai játszanak nagyobb szerepet; az igazgatásszervezők esetében a már meglévő státusz megőrzése, és az abban való érvényesülés, ami a levelező tagozatosok döntését befolyásoló okokhoz hasonlatos (szaktól függetlenül), míg a jogász levelezősök esetében a jelenlegi szakmájukhoz és státuszukhoz nem kötődő karriernek és érvényesülésnek van nagyobb szerepe. Figyelmet érdemel, hogy az elhelyezkedési esélyeket az igazgatásszervező szakos hallgatók sokkal fontosabbnak és reálisabbnak tartják a szakma esetében, és ez komoly hatást gyakorolt a szak választására is. A szakválasztás motívumai minden esetben az *érdeklődés – szakma – karrier* tengelyen húzódnak, egyéb személyes, belső motívumoknak (pl. tudásvágy), vagy aktoroknak (iskola, család, barátok, a szakma kiemelkedő személyisége stb.) nagyon csekély a hatása.

Az országos DPR frissdiplomás-vizsgálat során is sor került a pálya-, illetve szakválasztás indokainak a feltárására. Ezek közül a képzési területek, majd az egyes jogi karok közötti különbségeket ismertetjük (8. táblázat).

8. táblázat

Mi motiválta a szakra való jelentkezéskor, képzési területenként (százalékban)

	Érdekelte a szakterület, ezen a szakon akart diplomát	Elsősorban diplomát akart szerezni	A munkahelyén elvárták, hogy diplomázzon	Nem elégtették ki a korábbi tanulmányai	Ugyanazon a szakon akart főiskolai diploma mellé egyetemet	Nem akart továbbtanulni, de a környezete elvárta	Nincs válasz	Elem-szám
Agrár	72,8	16,0	6,3	1,4	0,3	0,8	0,3	368
Bölcsészettudomány	70,6	14,6	5,0	4,1	2,8	0,9	0,0	562
Gazdaságtudomány	73,9	15,2	3,2	1,6	0,3	0,4	0,3	965
Informatika	84,9	5,3	3,8	1,3	3,5	0,6	0,0	318
Jogi és igazgatási	74,9	9,3	6,2	5,4	0,5	0,3	0,0	387
Műszaki	81,4	9,4	3,0	2,1	0,6	1,3	0,0	531
Orvos- és egészségügyi	84,2	5,2	6,0	0,8	1,4	0,3	0,3	367
Pedagógusképzés	77,7	9,0	4,8	5,6	0,3	0,3	0,0	376
Társadalomtudomány	69,0	16,0	7,1	2,5	0,5	0,5	0,8	394
Természettudomány	86,8	3,7	2,5	2,9	2,5	0,0	0,0	242
Teljes minta	76,6	11,4	4,6	2,7	1,1	0,6	0,2	4508

Forrás: Diplomás kutatás 2010

A szakválasztás motivációit tekintve a képzési területek között szignifikáns különbségek érvényesülnek. A leggyakrabban előforduló válasz alapján a 2010-ben megkeresett friss diplomásokra a szakterület iránti érdeklődés a jellemző, kisebb mértékben fordul elő az, hogy valaki a diploma miatt vagy a munkahelye miatt választott egy szakot, majdani szakmát. A legelkötelezettebbek a természettudományi, orvos- és egészségtudományi, az informatikai, valamint a műszaki képzési területek friss diplomásai voltak (akik így emlékeztek a szakválasztás indokára). A jogi és igazgatási képzési terület hallgatói a kevésbé elkötelezettek közé tartoznak, a diplomaszerezés kredencialista („papírkórság”) motivációja némiképp árnyalja a választásbeli elköteleződést. A jogi és igazgatási képzésterületen belül lényeges, szignifikáns különbségek vannak a végzett joghallgatók és az igazgatásszervezők motívumai között. A friss diplomás jogászok sokkal inkább tartották fontosnak azt, hogy a szakterület, a szak érdekelte őket (80,9%), mint az igazgatásszervezők (61,4%). Így aztán nem véletlen, hogy a diplomaszerezéssel kapcsolatos motívumok sokkal inkább jellemzik az igazgatásszervezőket; inkább ők akartak elsősorban diplomát szerezni (18,6%), és kevésbé a jogászok (7,8%), és a munkahely is inkább tőlük várta azt el (10,0%), és sokkal kevésbé a jogásztól (1,6%). A végzett jogászok „elköteleződése” a friss diplomások átlagánál magasabb, ám valamivel alacsonyabb, mint például az orvosoké, ami a jogászai professziók „hivatásrendi” jellege alapján erősebb elköteleződést feltételezne (mivel a mintába 256 végzett jogász került, ezt nem magyarázhatjuk például mintaválasztási hibával). Természetesen ez a különbség nem olyan nagy, hogy megkérdőjelezné a szakválasztás kapcsán az „elköteleződés” erejét. A klasszikus „hivatásrendeken” túl figyelmet érdemel a természettudományi, az informatikai és a műszaki képzési terület végzettjeinek az erős motiváltsága és elköteleződése. Ezek mögött, a természettudományi és műszaki területek esetében részben társadalom- és felsőoktatás-történeti minták húzódnak meg (részben akadémiai-diszciplináris, részben a mérnökök korábbi, magas státuszával összefüggő okok), ugyanakkor az informatikai és műszaki képzési területeken e szakmák iránti sokoldalú kereslet is megnyilvánulhat. A jogi karok esetében az egyes karokon végzetek alacsony száma miatt nem fogalmazhatunk meg releváns jellegzetességeket. A DE ÁJK-n a „gólyák” körében felvett kérdőív nyitott kérdésére adott csoportosított válaszok hasonló tendenciákat mutatnak, mint a friss diplomások esetében láttuk, azaz a szak iránti érdeklődés, maga a szakma és a karrier voltak a motívumok főbb csoportjai. Mivel a kérdésés más metodikával történt (a gólyáknál nyitott kérdéssel, a friss diplomásoknál egy zárt kérdés „elemei” közül történő választással), a két módszer eredményei jól kiegészítik egymást.

4. A szakmai életút következő állomása: az első munkahely(ek)

Az egyes professziók esetében az „első munkahely” kevésbé látszik a professzió belső normái és mintázatai által szabályozottnak, hisz látszólag az egyének döntésén múlik az, hogy hol és milyen pozícióban dolgoznak. Ez azonban sok tényező függvénye, és csak részben szabályozzák a rendelkezésre álló szabad státuszok és azok eloszlása. Minden professzió, még a hierarchikusan kevésbé tagoltak is, lényege-

gesen eltérő lehetőségeket ad akár horizontálisan is a lehetséges státuszok betöltőinek. Az, hogy ki hova kerül, igen sok dologtól függ, a lehetőségeket csak részben alakítják az egyéni jellemzők, például a szakmai felkészültség. Az elhelyezkedési lehetőségeket és mintázatokat a munkaerő-piaci viszonyok (a kereslet és kínálat mellett) az egyének társadalmi háttere és kapcsolati tőkéje is alakítja, igaz, erre vonatkozó kutatási eredmény alig áll rendelkezésünkre. Az első munkahelyek struktúrája az adott professzió belső tagoltságát és az egyes státuszokba való bekerülés esélyét és annak lehetőségét jelzik: emellett legalább ilyen fontos a státuszokba való bekerülés módja is. A szakmákon belül így a látszólag horizontális egyenlőtlenségek is vertikálissá, hierarchikussá válnak. Ezt az összetettséget visszatükrözi a karon végzett hallgatók utánkövetéses vizsgálata a kétezres évek első feléből (az aktív hallgatók és a végzetek terveinek, illetve a megvalósult életcéloknak az összehasonlító vizsgálatára 2014 őszén kerül sor a karon). Az már a korábbi adatfelvételek alapján is látszik, hogy a hallgatói elképzelések és a tényleges lehetőségek között jelentős különbségek vannak. Végzés után a legfontosabb a biztonság lesz, hisz a karon végzett hallgatók alapvetően az *egzisztenciális biztonság* figyelembevételével választották első munkahelyüket.

9. táblázat

Az első munkahely választásának a szempontjai

	Gyakoriság	Százalék
Az állás biztonsága	78	20,7
A karrierlehetőség	50	13,3
Nem volt más választása	48	12,7
Kereset	42	11,1
Földrajzi közelség	38	10,1
Ismeretség	35	9,3
Mindig ezt akarta csinálni	29	7,7
Egyéb	24	6,4
A presztízs	19	5,0
A település vonzereje	14	3,7
Összesen	377	100,0

Forrás: DE ÁJK hallgatói adatfelvétel

Az első munkahely választásában az egzisztenciális tényezők mellett a karrier, az önmegvalósítás és a presztízs, a személyes kapcsolatok, és a kényszerek („nem volt más”) játszottak szerepet. Valószínű, hogy a munkahelyválasztás szempontjait a tényleges lehetőségeken és kényszereken túl a hivatással összefüggő általánosabb elvárások és előfeltevések is alakították – a presztízstre, az önmegvalósításra, az anyagi biztonságra, az immateriális előnyökre (a település vonzerejére) vonatkozó, általánosabb anticipációk révén. Tapasztalható egy lassú változás az elmúlt években: az egzisztenciális biztonságra utaló tényezők nagyobb szerepet játszanak

az első állásra vonatkozó döntésekben, mint az immateriális tényezők, pl. a karrier, a presztízs és a település vonzereje. Ez a jogász szakmákra jellemző, romló munkaerő-piaci folyamatok jeleként értelmezhető. Az első munkahelyre jellemző módon pályázat révén kerültek a kar végzett hallgatói.

10. táblázat

Milyen módon került jelenlegi munkahelyére

	Gyakoriság	Százalék
Pályázat	139	46,3
Ismeretség	65	21,7
Pályázattal, ismeretség útján	22	7,3
A szülők, rokonok praxisában dolgozik	15	5,0
Felkérték, megkeresték	14	4,7
Ösztöndíjjal	12	4,0
Egyéb	7	2,3
Apróhirdetés útján	1	0,3
Nem válaszolt	25	7,4
<i>Összesen</i>	<i>288</i>	<i>100,0</i>

Forrás: DE ÁJK hallgatói adatfelvétel

A pályázati út mellett kirajzolódik a másik jellegzetes karrierút, a személyes kapcsolatokon alapuló, a hálózati tőkét „kiaknázó” karrierút, az ismeretség, a szülő praxisa. Ezek mellett csekély a más típusú karrierutak szerepe. A kapcsolati háló és az informális szerepe más hivatások és szakmák esetében is jelentős, önmagában ez nem minősíti magát a jogász hivatást, pusztán azt a társadalmi mechanizmust jelzi, amely során az előnyök továbbadódnak, illetve a hátrányok nem küszöbölődnek ki. Ugyanakkor az is látszik, hogy az elhelyezkedésben a formális módok szerepe nagyobb volt a kar hallgatói körében. Az Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. 2010-es vizsgálata a friss diplomások körében hasonló arányokat mutat. Az akkori mérésbe bekerült 257 jogász első helyen az ismerősöket említette (29,9%), de hasonló súlya volt a hirdetéseknek (27,6%), harmadik legfontosabb tényezőként pedig az önéletrajz beküldését nevezték meg (16,1%), azaz inkább a formális módok súlya volt nagyobb. Ami a kari megkérdezésekből kimaradt, az az egyetem szerepe az állások elnyerésében. A 2010-es diplomás vizsgálat azt mutatta, és ezt a további évek intézményi mérései sem kérdőjelezték meg, hogy az egyetem és a karok szerepe csekély a végzett hallgatók elhelyezkedésének a támogatásában, nem volt és még ma sincs igazán kialakult módja a végzett hallgatók támogatásának, sem a karrieriródák, sem más szervezetek, sem a HÖK részéről. Az elmúlt évek mérései egy területen mutattak némi változást, ez pedig a gyakorlati helyek potenciális vonzása – azaz, aki jól választja meg a szakmai gyakorlata helyét, annak az elhelyezkedése is könnyebbé válik.

A karon végzett jogászok több mint kétharmada a végzés óta még az első munkahelyén dolgozott a kétezres években, ami figyelembe véve, hogy egy évvel a végzés után került sor a megkeresésre, viszonylag jelentős mozgást mutat, és összefügg a betöltött pozíciókkal való elégedettséggel is. A hallgatók legjelentősebb csoportja a végzés után az államigazgatásban és az önkormányzatoknál dolgozott, azaz közalkalmazott, illetve kormány-köztisztviselő.

11. táblázat

Milyen jogi területen dolgozik

	Gyakoriság	Százalék
Önkormányzat, közigazgatás	103	34,3
Ügyvédi iroda	62	20,7
Bíróság	21	7,0
Ügyészség	18	6,0
Nem jogi terület	16	5,3
Egyéb jogi	11	3,7
Államigazgatás	11	3,7
Rendőrség	10	3,3
Piaci szféra	5	1,7
Nappali tagozatos PhD-hallgató	3	1,0
Felsőoktatás	3	1,0
Nem dolgozik sehol	3	1,0
Nem válaszolt	34	11,4
<i>Összesen</i>	<i>300</i>	<i>100,0</i>

Forrás: a DE ÁJK-n végzett hallgatói adatfelvétel

A két tipikus terület a *közigazgatás* és az *ügyvédi irodák*. Ezek mellett viszonylag kevesen dolgoznak a bíróságokon és az ügyészségeken, ami az e területeken „nyitott” státuszok alacsony számával is magyarázható. Ez azt jelenti, hogy a várható legnagyobb konkurencia a közigazgatás és a magánügyvédi praxisok területén alakul ki. Ma még nem jelentős a más jogi területeken dolgozók aránya, így a megkereséskor alig voltak még végzett hallgatóink a piaci szférában és a nonprofit szervezeteknél, valamint az önkormányzatok intézményeiben. Viszonylag alacsony a nem jogi területeken dolgozók aránya – esetükben sokan vannak olyanok, akik nem is akartak jogi tevékenységet folytatni (pl. újságírók, vagy a korábbi munkahelyüket nem elhagyó, levelező tagozaton végzettek; a levelező tagozaton érthető módon magas azoknak az aránya, akik korábban nem jogi területen dolgoztak, közöttük sokan maradtak nem jogi területen, és magas a rendőrségen dolgozók aránya is). Beosztásuk megfelel az adott jogi terület sajátosságainak, azaz leginkább fogalmazók, jelöltek, előadók és tisztviselők. Ez a viszonylag kedvezőnek mondható állapot azonban a végzés utáni első évet mutatja, amikor azok is ügyvédbojtárok, akiknek önálló praxist kialakítani a későbbiekben nagyon kemény versenyhelyzetben sikerül csak. Az „induló” ál-

lapothoz képesti mozgásokat magyarázhatja az, hogy az ügyvédi pályán viszonylag nehéz érvényesülni, a közigazgatásban pedig szerények a karrierlehetőségek.

Sok szempontból hasonló képet rajzolhatunk a 2010-es országos diplomás kutatás alapján. A frissdiplomás jogászok 15,4%-a ügyvédi irodákban, 25%-a önkormányzatoknál, 21,6%-a az államigazgatásban dolgozott, ez a három terület volt a legjellemzőbb, ahol a végzés után, a szakvizsga előtt a hallgatók elhelyezkedtek. A klasszikus jogász professziók közül látható, hogy az önálló praxisban művelhető ügyvédi tevékenység szívtá fel a legtöbb végzett hallgatót. A nagy vonzású és presztízsi hivatásrendek alig nyújtottak álláslehetőséget a 2010-ben végzetteknek, hisz mindössze 0,9%-uk került bíróságra, és 1,7%-uk ügyészségre (egyéb területek: nem jogi piaci 5,2%, rendőrség 4,7%, egyéb jogi piaci 2,2%, jogtanácsos 4,7%). A DE ÁJK végzettjei körében folytatott utánkövetés némileg más eredményeket mutat, ami elsősorban az eltérő adatfelvételtől (mit sorolunk az államigazgatáshoz, illetve a közigazgatáshoz) fakad. Ha az önkormányzati és az állami közigazgatást együtt kezeljük, a kétezres évek első felében a DE ÁJK végzettjeinek 38,2%-a dolgozott rögtön a végzés után e területeken, míg országosan 2010-ben 46,6%-a. A másik különbség a hivatásrendek eltérő arányaiban mutatkozik: a kétezres évek első felében többen helyezkedtek el ügyvédi irodákban, a bíróságokon és az ügyészségeken, mint fél évtizeddel később – ez arra utal, hogy a hivatásrendek által nyújtott vonzó pozíciók szűkültek, az „ajtók záródtak” az évtized végére.⁶¹

Ezt igazolják a 2010-es frissdiplomás-kutatásnak a munkahelyek presztízsére vonatkozó eredményei is. A hallgatóknak és friss diplomásoknak két „rangsor” van a fejében a jogi professziókat illetően: az egyik rangsor a munkahelyek (jogász munkakörök, jogász professziók) presztízsén alapul, míg a másik a tényleges elhelyezkedési mintázatot mutatja.⁶²

A végzett jogászhallgatók munkahely-presztízs rangsorában az igazságszolgáltatási jogász szakmák, a klasszikus hivatásrendek, illetve az államigazgatási és az önkormányzati igazgatási szakmák állnak az élen, és szerény az egyetemi, akadémiai állások elismertsége a végzettek között. A legkevésbé elismert munkahelyek listáján a kutatóintézeteket és a civil szervezeteket említik, ez utóbbiak elismertsége nagyon alacsony. A jogászokat megosztja az államigazgatási és önkormányzati munkahelyek megítélése, ez az ambivalencia annak a jele, hogy e területek megítélése, presztízse mérsékelt a körökben, de más munkalehetőségek híján ezeket az állásokat is betöltik (ennek a „generalista jogászságnak” komoly társadalomtörténeti előzményei vannak).⁶³

A jogász munkakörök presztízse, vonzása és az ennek ellentmondó tényleges elhelyezkedési gyakorlat közötti eltéréseket már jóval az országos DPR-kutatások előtt kimutattuk a DE ÁJK „utánkövetés” vizsgálatában (csak a DPR bevezetése után változtattunk ezen a terminológián). Az elhelyezkedési mintázatok ráadásul az idő függvényében is változtak: úgy tűnik, az ügyvédbojtári pozíciók egyidejűleg von-

⁶¹ FÓNAI Mihály: A jogi és igazgatási képzési területen végzettek... i. m., 237–242.; FÓNAI: Végzett hallgatók rekrutációja és motivációi... i. m., 5–6., 11–12.

⁶² Uo.

⁶³ NAGY: A köztisztviselői értelmiség..., i. m., 241–265.

zották is a hivatásrend presztízse miatt a végzettjeinket, ugyanakkor a vonzás mellett e pozíciókat a kényszerek miatt is betöltötték. Ennek bizonyítékeként a longitudinális vizsgálat során azt tapasztaltuk, hogy az „elsőkörös” és egy újabb megkeresés során a végzetek munkahelye, a munkahelyek jogi területek szerinti megoszlása több ponton lényegesen eltért egymástól. Míg a végzés után legtöbben az önkormányzatoknál és ügyvédi irodákban helyezkedtek el, néhány évvel a végzés után ez lényegesen módosult, jelentős mértékben csökkent az ügyvédi irodákban és az önkormányzatoknál dolgozók aránya, ugyanakkor a végzés utáni évhez képest nőtt a piaci és egyéb jogi területeken elhelyezkedőké, ami ezeknek a nem klasszikus jogi szakmáknak és területeknek a felértékelődésére utal a („második körben”) megkeresett válaszadók körében.⁶⁴

5. Hallgatói vélemények a képzésről

A joghallgatók a magas aspirációs szintű hallgatók közé tartoznak, akik számára a diszciplináris szocializáció magas követelményei természetesen, hiszen ezek a magas követelmények kettős szerepet játszanak a szakmai identitás alakításában.⁶⁵ Az orvosképzéshez hasonlóan a magas követelményszint egyfajta bemeneti szűrő (a státuszvédő, státuszreprodukciós mechanizmus egyik típusaként),⁶⁶ ami garantálja, hogy csak az „oda illők” juthassanak a képzésbe. A magas követelmények a bemeneti szűrés mellett a szakmai szocializáció indirekt formájaként alakítják a hallgatók énképét, és járulnak hozzá a magas aspirációs szint kondicionálásához („erre csak kevesen képesek”). A Debreceni Egyetem Tehetség gondozó Programjában végzett, karok közötti összehasonlító elemzésünk is egyértelműen igazolja ezeket az állításokat.

A magas követelményszintnek, a nehéz képzés elvárásainak való belső megfelelés többnyire a képzéssel való elégedettséggel jár együtt. Jól mutatják ezt a karon végzett hallgatók „utánkövetésének” eredményei is (12. táblázat).

⁶⁴ Az országos DPR-kutatások erre a jelenségre még nem tudnak választ adni, hisz még nem került sor ugyanazoknak az évfolyamoknak egyfajta „virtuális” panelvizsgálatára. A DE ÁJK-n előkészítési fázisban van egy ilyen jellegű mérés elindítása.

⁶⁵ SZÁNTÓ–SUSÁNSZKY: i. m.; FÓNAI: A Debreceni Egyetem Tehetség gondozó Programjába került hallgatók rekrutációja... i. m., 49–65.

⁶⁶ Erről I. TAMÁS Pál: A mérnökség és a technológiapolitikai stílusok. In Huszár Tibor (szerk.): *A magyar értelmiség a 80-as években*. Kossuth, Budapest, 1986, 149–187.

12. táblázat

Mennyire tartja igaznak a következő kijelentéseket (százalékban)

	Igaz	Részben igaz	Nem igaz	Nem válaszolt	Összesen
Jól felkészített a foglalkozásomra	25,0	64,6	9,1	1,2	100,0
Jó alapokat adott a foglalkozásomhoz	69,9	25,3	4,2	0,6	100,0
Korszerű ismereteket tanít	61,8	38,2	0,0	0,0	100,0
Mélyebb elméleti ismeretekre lenne szükség	2,5	28,8	67,5	1,2	100,0
Több gyakorlati ismeret oktatására lenne szükség	90,4	9,0	0,6	0,0	100,0

Forrás: a DE ÁJK-n végzett hallgatói adatfelvétel

Az elméleti és a gyakorlati ismeretekre vonatkozó állítás az egyes ismeretfajták további mélyítésére vonatkozott. A kar végzett hallgatói úgy látták, hogy a képzés során jó alapokat kaptak, melyek felkészítették őket a foglalkozásukra, elsősorban elméleti területeken – a gyakorlati ismeretek esetében azokat keveslik. Az elméleti képzéssel való elégedettség egyik oka – ahogy arra utaltunk – a diszciplináris szocializáció, mely képes elfogadtatni a magas szintű elméleti képzést. Fontos arra utalni, hogy a „gyakorlati képzés” és a módszertani felkészítés hiányosságai nemcsak a jogi képzés kapcsán merültek és merülnek fel, a magyar felsőoktatás egyik generális problémájáról, kérdéséről van szó, amit mérések is megerősítenek, így például a 2010-es frissdiplomás-kutatás országos eredményei (13. táblázat).

13. táblázat

Mennyire elégedettek a következőkkel... (ötfokozatú skálaátlagok)

	Jogászok	Teljes diplomás minta
Az elméleti képzés színvonala	4,51	4,32
Intézményi szolgáltatások színvonala	3,93	3,89
A tanult ismeretek alkalmazhatósága	3,86	3,90
A tanárok segítőkészsége	3,85	4,05
Az elhelyezkedés során hasznosítható általános készségek, kompetenciák fejlesztése	3,56	3,75
A későbbi érvényesülés során hasznosítható kapcsolatok kiépítésének a lehetősége	3,46	3,48
A gyakorlati képzés színvonala	3,13	3,76
A végzés utáni elhelyezkedés segítése	2,89	2,93

Forrás: Diplomás kutatás 2010

Látható, hogy a végzett jogászok leginkább az elméleti képzés színvonalával elégedettek, és jóval kevésbé a képzés gyakorlatiasságával. Ebből következően a tanult ismeretek alkalmazhatóságával, valamint az általános készségek fejlesztésével is kevésbé elégedettek. A jogi képzést illetően ez átvezet bennünket egy, a képzés szerkezetéről és tartalmáról folyó diskurzushoz.⁶⁷

Jelen keretekben eltekintünk e szerteágazó diskurzus részletes elemzésétől, ugyanakkor fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a jogi képzésről szóló írások a képzést a jogrendszerek és a felsőoktatás fejlődésének, történetének a kereteibe ágyazva értelmezik. Az érvek egy része a diszciplináris és praktikus képzés viszonyának az átalakítását tartja fontosnak, ami magával hozza a „praktikum” helyének és szerepének az átgondolását.⁶⁸ A Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara ebbe a diskurzusba „praktikus módon” kapcsolódott be, 2013-ban a karral rendszeres kapcsolatban álló munkáltatók és partnerek bevonásával közös gondolkodás keretében fogalmaztunk meg néhány, a jogi képzés potenciális fejlesztése szempontjából fontos állítást.

6. Kerekasztal-beszélgetés a jogi képzés helyzetéről

2013. június 14-én két, egymással szorosan összefüggő rendezvényre került sor a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Megalakult a Kar Társadalmi Tanácsa, amely működési szabályzatából eredően, szakmai támogatása révén a gyakorlati képzés erősítését hivatott szolgálni. Ebben a támogató tevékenységben az Észak-alföldi Régió klasszikus jogi hivatásrendjeinek a képviselői mellett a közigazgatás és a vállalati szféra jogásza is részt vettek/vesznek.⁶⁹ A kerekasztal-beszélgetés a jogi képzés, a jogi képzés és a munkaerőpiac kapcsolata köré szerveződött. Először előadások hangzottak el, majd részben ezekre, részben a szervezők által előzetesen feltett kérdésekre reflektálva egy szakmai kerekasztal-beszélgetés folyt a vázolt témákról. Az előadások és a beszélgetés alapvetően két nagy téma köré csoportosultak: a jogász szakmák helyzete és az azokhoz szükséges tudás, valamint képességek, készségek köré, egyúttal vizsgálva azt, hogy mi ebben az egyetemi jogászképzés szerepe.

A jogász hivatások helyzetét az előadók alaposan körbejárták, főként azok sajátosságainak, valamint az azokba való bekerülés aspektusából. Ezek az előadások rámutattak az egyes jogi szakmák és területek arculatának, szerepének, mobilitási és rekrutációs mechanizmusainak, a „beválogatás” lépcsőinek és eszközeinek a lényegi eltéréseire. Az eltérő jogász professziók közös eleme az egyetemi képzés so-

⁶⁷ TAKÁCS: i. m., 458.; Schweitzer: i. m., 1–212.; NAGY: A jogi oktatás fejlődése... i. m., 110–130.; NAGY: Metaszetek a jogásztársadalomról... i. m., 1–136.; NAGY: A jogászképzés néhány szociológiai aspektusa... i. m., 144–156.; P. SZABÓ: Jogászság és jogászképzés... i. m., 35–62.

⁶⁸ Lásd többek között Nagy Zsolt írásait.

⁶⁹ Előadók voltak és részt vettek a kerekasztal beszélgetésen: dr. Balla Lajos, elnök, Debreceni Ítéltábla, dr. Györfi Attila, elnök, Debreceni Ügyvédi Kamara, dr. Orosz Gábor, jogi igazgató, National Instruments Hungary Kft., dr. Simon Ernő, fellebbviteli főügyész, Debreceni Fellebbviteli Főügyészség, Vasas Lászlóné dr., főigazgató, Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal.

rán átadott tudás, a nagy „ágak” között azonban a bekerülés módját és a szükséges kompetenciákat illetően már lényeges eltérések vannak. Az előadások utáni kerekasztal-beszélgetés során főként a szükséges tudásra és kompetenciákra koncentráltak az előadók és a hozzászólók. Gyakran történt utalás a magyar jogi képzés jelenlegi képzési filozófiájára és az alkalmazott oktatási módszerekre.

Felmerül a kérdés, hogy miben lehet felvázolni a jogász-professziókhöz szükséges tudásra és kompetenciákra vonatkozó vélemények lényegi vonásait? A következőkben ismertetjük a jelenlévőktől elhangzott véleményeket és észrevételeket, majd keretbe foglalva pontokba szedjük a javaslatok lényegi elemeit. A legtöbb előadó és hozzászóló kiemelte, hogy a hazai jogászképzés (generalistákat képezve) nagy mennyiségű elméleti, illetve konkrét jogszabályi ismeretet ad át a hallgatóknak. Elvárás és bírálat a magyar jogi képzéssel kapcsolatban, hogy sokkal inkább a megszerzett tudás alkalmazásának, a jogi ismeretanyagon belüli tájékozódás képességének, a „logikus” gondolkodásnak az átadására kellene koncentrálni. A hallgatóknak a hazaitól eltérő jogi képzésekről konkrét tapasztalata van, hiszen az Erasmus csereprogramok során azzal szembesülnek, hogy más országok jogi képzéseiben nem a tételes joganyagon, a jogszabályok elsajátításán, hanem a szemlélet formálásán van a hangsúly. A képzés során átadott tudást illetően a speciális területek ismeretanyagának az átadását vetették fel az előadók és hozzászólók.

A tudásátadás, de még inkább a képességek és készségek átadása és fejlesztése (valamint ugyanígy az attitűdöké is) a szűkebben vett egyetemi képzés mellett a gyakorlati képzésben mehet végbe. A gyakorlati képzés gyakran mint a képzés „gyakorlatiassága” vetődik fel, sokan kiemelték azt, hogy a képzésnek a jelenleginél pragmatikusabbnak, praktikusabbnak kellene lennie, igaz, ezt a kialakult curriculum, a képzés tradíciói és a szervezés gyakorlati vonatkozásai nem teszik egyszerűvé. Így például a szakmai gyakorlatok jelentős mértékben nyárra esnek, amikor az intézmények nem, vagy csak alacsonyabb intenzitással, kevesebb munkatárssal működnek – ráadásul a gyakorlatok időtartama is viszonylag rövidnek mondható. A képzés „gyakorlatiasságát” az is növelheti a vélemények szerint, ha több külső szakember venne azokban részt – ezt azonban a felsőoktatás jelenlegi anyagi helyzete és az oktatóktól elvárt tudományos teljesítmény és fokozat megnehezíti. Ez így a szakmai szocializáció lehetőségeit is rontja, nemcsak a tudás, az ismeretek átadásában, de legalább annyira a kompetenciák és attitűdök fejlesztésében.

A GYAKORLATI KÉPZÉS ERŐSÍTÉSE, SPECIÁLKOLLÉGIUMOK KÖRÉNEK SZÉLESÍTÉSE:

- kevés a szakmai gyakorlat időtartama (3 hét), érdemes lenne megemelni (pl. 6 hétre);
- a gyakorlatokat nem az államvizsga előtti periódusra kellene ütemezni;
- tárgyalások gyakoribb látogatása;
- önkéntes munka végzése;
- a későbbi szakjogász képzés szempontjából fontos speciálkollégiumok indítása már az alapképzés időszakában (retorika, informatika, közgazdaságtan);
- bizonyos jogforrások készség szintű elsajátítása elengedhetetlen (Alaptörvény, Btk., Ptk.), ugyanakkor más jogforrások szövegét vizsgákon lehessen használni („open book”);
- vezetési és szervezési ismeretek elsajátítása.

A tudással összefüggő elvárások és vélemények között a „magas szintű jogi elméleti tudás” mellé mellett kiemelkedik a nyelvi tudás és a digitális tudás szerepe, mivel napjainkban szinte nincs olyan jogi terület, jogász szakma, ahol ne lenne kiemelt szerepe a nyelvek ismeretének és az informatikai tudásnak (a legtöbb területen már digitalizálták az ügymenetet, az űrlapokat és az archiválást). Felvetődött, hogy a nyelvi képzést szaknyelvi képzés formájában a képzés elejétől el kellene kezdeni.

A NYELVTUDÁS FEJLESZTÉSE, NYELVOKTATÁS, KÜLFÖLDI (TOVÁBB)KÉPZÉS BIZTOSÍTÁSA:

- intenzív szakmai nyelvtanítás: lehetőleg két nyelv, első évfolyamtól a végzésig (angol, német, francia); tárgyalóképes nyelvtudás (orosz, ukrán, román);
- külföldi tanulmányutak (képzési idő alatt teljesített részsképzés), más jogrendszerek és jogi kultúrák megismerése; külföldi továbbképzések.

Az előadók és a hozzászólók elvárása a kompetenciák kialakításához és fejlesztéséhez kapcsolódott, ami gyakran a képzés metodikai és didaktikai átalakítását is igényli. Bár az egyes jogász hivatásokhoz szükséges kompetenciák között lehetnek különbségek, mégis meghatározható a kompetenciáknak az a köre, amire sokan utaltak. Ezek egyik része lényegében általános képesség, másik része személyes kompetencia. Az előadók és a hozzászólók a következőket tartották fontosnak: bizonyos munkaterületeken, pozíciókban fontos a tudományos, szakmai publikáció megírásának képességével rendelkezni; a legtöbb jogász munkakörben képesnek kell lenni több dologban egyidejűleg elmélyülni; a jog „szöveg szerinti” értelmezése helyett képesnek kell lenni az eligazodásra, az elvek és célok megértésére, a logikai elemzésre és a mérlegelésre. Ugyancsak fontos a tanult ismeretek alkalmazásának a képessége (pl. „tudjon szerződést kötni”). Általános jogász kompetenciának tűnik a szóbeli és írásbeli kommunikáció képessége, a magabiztos fellépés, a határozottság, a tervezés és a szervezés képessége, a precizitás, a határidők betartása, ugyanakkor – és gyakran egyidejűleg – a kreativitás, a „helyes tényállás” önálló megítélésének a képessége. Többen is kiemelték a hivatástudat szerepét, és ugyancsak fontosnak tartották a segítőkészséget, az udvariasságot.

ADOTTSÁGOK, KÉSZSÉGEK, KOMPETENCIÁK FEJLESZTÉSE:

- sokirányú érdeklődés, önállóság, alkalmazkodó készség, flexibilitás, jog-összehasonlítás képessége;
- kreativitás, problémamegoldó gondolkodás;
- verbális és írásbeli készségek, önálló szövegalkotás (írás- és beszédművek, okirat-szerkesztés), tudományos kutatás;
- egyensúly kialakítása az oktatás során: lényeg- és összefüggés-kiemelő képesség ↔ hatályos joganyag memorizálása;
- joganyagok komplex használata.

Az előadások és hozzászólások által érintett kérdések, vélemények és elvárások fontosak a jogi képzés fejlesztésének szempontjából. Az elvárások elsősorban a képzés gyakorlatiasságával, valamint a kompetenciák és attitűdök fejlesztésével kapcsolatosak, a tudást illetően nagyobb a konszenzus. Ez azt mutatja, hogy a kép-

zésben egyrészt metodikai és didaktikai, másrészt a szakmai szocializációval összefüggő változtatásokat indokolt véghezvinni.

7. Összegzés

Tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy jellemezzük a joghallgatók rekrutációjának sajátosságait, valamint professzió-képük néhány elemét. A jogászok hagyományosan középosztálybeli pozíciót töltenek be a modern társadalmakban, miközben presztízsük magas, ami e szakmák társadalomtörténeti sajátosságából és a professziók által ellátott társadalmi funkciókból fakad. Magas státuszuk és presztízsük „hivatásrendi” jellegükből is következik, ami gyakran együtt jár a „születési rendnek” kijáró presztízzsel. Az általunk elemzett empirikus kutatási eredmények igazolják a középosztályi eredetet, bár lényeges különbség van az egyes hazai képzőhelyek hallgatóinak társadalmi háttérét illetően.

A professzió-kép lehetséges összetevői közül a szakma választásának a motívumait, az elhelyezkedés mintázatait és a képzésre vonatkozó elvárásokat vizsgáltuk. A különböző dimenziókban elemzett professzió-kép koherensnek tekinthető, hisz a joghallgatók és a végzettek elköteleződése a hivatáshoz erős, elsősorban „maga a szakma” vonzza őket, és kevésbé a diploma. Az elhelyezkedés mintázatai egy sajátos kettősséget mutatnak: a hallgatók és a friss diplomások jogi szakmai rangsora, az, hogy mit tartanak magas presztízsű jogi területnek, eltér attól, amit a tényleges elhelyezkedés jelez. A magas aspirációkkal bíró hallgatók és friss diplomás jogászok, akik természetesnek tartják a képzés magas színvonalát és annak „nehézségi fokát”, a gyakorlati képzés területén fogalmazták meg a változtatásra irányuló elvárásukat. Ezt összevetettük a potenciális munkáltatók véleményével, akik hasonló elvárásokkal bírnak. Mindez azt mutatja, hogy a magas státuszú jogi munkakörök jövőbeli helyzetét a képzés módszertani megújulása mindenképpen befolyásolja, így a különböző aktorok, partnerek által megfogalmazott változtatásokat a képzésben indokolt figyelembe venni.

Abstract

In our treatise we have undertaken to characterize the speciality of strain of law students and some elements of their image of profession. The legalists traditionally occupy a middle-class position in the modern societies. Their high state and prestige succeed also profession-order characters that frequently go hand in hand with “natality order” procurer prestige.

From the possible components of the image of profession we examined three main topics. Firstly the motives of profession-selection, secondly the patterns of finding a job, and thirdly the main expectations on legal teaching. Generally, law students and graduates also have a strong linkage to this profession. This points to the fact that, not only the diploma, but the profession itself has a powerful charm. The patterns of finding a job show that graduates frequently occupy lower positions, than they expected.